

Абжалов С.Ө., Матмусаева М.

Хариджиттік ағымының келуі

Ислам әлеміндегі қазіргі болып жатқан қанды қақтығыстардың бүгін ғана туындап отырмағаны, Ислам әлеміндегі мұндай қақтығыстар сол ислам дінінің алғашқы ғасырының өзінде-ақ қалыптасқандығы туралы тарихи деректерді талдауға арналған бұл мақала, қазіргі күні Исламдағы өздерін «нағыз мұсылманбыз» деп жүрген радикалды ағымдардың шығу негіздеріне талдау жасайды. Ол Исламдағы алғашқы бүлікшіл деп танылған хариджиттік ағым еді. Бұл ағымның алғашқы тарих сахнасына шығу сәтінен бастап, ислам дініндегі тұрақсыздықтың пайда болуы мен шығу себептері және олардың негізгі ұстанымдары мен сенім негіздері бұл мақалада жан-жақты қарастырылады. Пайғамбар дәуірінен кейінгі Халифаттағы саяси ахуалдың тұрақсыздығы мен оның себептері, Халиф Османның өлтірілуі, оның орнына халиф тағына отырған Али ибн Абу Талибтің Османның жақтастары тарапынан қарсылыққа ұшырауы, Сыффын соғысы, осы соғыстың нәтижесіне риза болмағандар тарапынан хариджиттік ағымның қалыптастырылуы туралы оқиғаларға мақалада талдау жасалады. Хариджиттік ағымы билікке қарсы шыққан алғашқы саяси ағымдардың бірі болып есептеледі. Олардың дүниеге келуімен Ислам әлемінде «мұсылман-кәпір» түсінігі пайда болды. Хариджиттердің осы ұстанымы қазіргі күнгі исламдық радикалды ағымдардың көпшілігінде бар және олардың негізі ұстанымдарымен хариджиттер ұстанымы арасында оншалықты алшақтық жоқ екендігін көруге болады. Сонымен бірге мақала шеңберінде хариджиттік ағымының іштей қанша топтарға бөлінгені мен олардың ұстанымдарына қысқаша талдау жасалынған.

Түйін сөздер: Хариджиттік ағымы, Сыффын соғысы, Төрелік оқиғасы, Харура, Тамим тайпасы, ан-Нехраван соғысы.

Abzhalov S.U., Matmusayeva M.

Current appearance of the Kharijites

Causes of bloody strife that are taking place today in the Islamic world, originated many centuries ago. They originated in the first century, the religion of Islam, called the Kharijites. This article is devoted to analysis of the bloody events that took place in the history of the Caliphate in the middle of I/VII century and the role of the Khawarij flow in these events. The author concludes that current «true Muslims» are the direct followers of Kharijites. With the emergence in the historical arena of Kharijites movement radical movements began to appear in the Islamic world. The article also analyzes the causes of instability in the Caliphate, the murder of Caliph Uthman, the ascension of Ali ibn Abu Talib to the throne of the Caliphate, the refusal to recognize his authority and the reasons for supporters of Uthman internecine war in the Caliphate. With the advent of Islam, the Kharijites appeared meaning «musumanin-kafir» – «believer-unbeliever.» The Kharijites believed that the faithful could kill an unbeliever and away his property, using it freely. Today, this belief is found among the Kharijites extreme movements of Wahhabi-Salafi movement. Also in the article gives a brief overview of the different currents of the Kharijites.

Key words: Kharijites, Battle of Siffin, Court of Arbitration, Harura, Tamim tribe. Nehravan war.

Абжалов С.У., Матмусаева М.

Появление течения хариджитов

Причины кровавых междуусобиц, которые происходят сегодня в исламском мире, зародились много веков назад. Данная статья посвящена анализу тех кровавых событий, которые происходили в истории Халифата в середине I/VII века и роли течения хариджитов в этих событиях. Авторы статьи приходят к выводу, что современные «истинные мусульмане» являются прямыми идейными последователями хариджитов. С появлением на исторической арене хариджитов в исламском мире возникли радикальные течения. В статье также анализируются причины нестабильности в Халифате, убийство халифа Усмана, вознесение Али ибн Абу Талиба на трон Халифата, отказ признать его власть сторонниками Усмана и причины междуусобной войны в Халифате. С появлением хариджитов в Исламе появилось понятие «мусуьманин-кафир»-«правоверный-неверующий». Хариджиты считали, что правоверный мог убить неверующего и отобрать его имущество, свободно пользуясь им. На сегодняшний день, данное убеждение хариджитов встречается среди крайних течений ваххабитско-салафитского направления. Так же в статье дан краткий обзор различных течений хариджитов.

Ключевые слова: течение Хариджитов, Сиффинская битва, Арбитражный суд, Харура, племя Тамим, война ан-Нехраван.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,
Қазақстан республикасы, Түркістан қ.

*E-mail: sultano81@mail.ru

ХАРИДЖИТТІК АҒЫМЫНЫҢ КЕЛУІ

Кіріспе

Ислам тарихында Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін бір ғасыр өтпей, Исламды тек өздері ғана ең жақсы меңгерген басқалардың көзқарасы қате деген түсінікпен әртүрлі ағымдар шыға бастады. Солардың бірі – хариджиттік ағымы. Кейбір ғалымдар хариджиттік ағымды исламдағы ең алғаш шыққан діни-саяси радикалды әрекетті бастаушылар ретінде қарастырады.

Хариджиттік ағымы Халифа Осман қайтыс болғаннан кейін дүниеге келген, ішкі қайшылықтар мен төрелік оқиғасы* нәтижесінде пайда болды. Хариджиттер өз көзқарастары бойынша Халифа Алиді де, Муавияны да және олардың жақтастарының барлығын кәпірлікте айыптап, оларды қоғамнан жоқ қылу керек деп есептеген. Өздерінен басқалардың мұсылман болғандығына сенбей, басқа мұсылмандардың жандары мен малдарын өздеріне халал санаған, көбінесе бәдәуи халқынан шыққан және бүгінгі күнге дейін діни-саяси оқиғаларға өз ықпалдарын тигізіп отырған радикалды ағым.

Қазіргі күнде де осы ерекшеліктерді бойларына сіңіріп және олардың ізбасарлары ретінде өмір сүріп жатқан ағымдар бар. Олар ислам дінін толық меңгерген, осы саланың нағыз білгірлері ретінде ортаға шығып, өздерін басқаларға мойындату үшін түрлі әрекеттерге баруда. Қарапайым халықты араларына тартып, оларға басқаларды дұшпан ретінде көрсетіп, көздері мен ой-санасын байлауда. Соның нәтижесінде жер бетіндегі бейбітшілік діні ретінде танылған, адамдарды бір-біріне дұшпан болуға емес, достыққа шақырған, мұсылмандарға бір-бірінің жанын алуға тиым салған ислам діні, әлемге жауыздықтың діні ретінде танылуға шақ қалып тұрғанын бүгінгі күні болып жатқан әртүрлі қанды оқиғалардан анық көруге болады.

Халифа Али мен Муавия арасында келіспеушіліктердің нәтижесінде, Сыффын соғысы орын алады. Міне, осы соғыс барысында Алидің әскері жеңіске жетуге шақ қалып тұрған кезде Муавия айлаға көшеді. Амр бин ал-Ас оған мәселені Құранға сүйеніп шешуге кеңес береді. Осылайша Сирия әскері Құран парақтарын жоғары көтеріп, араларына Алланың кітабы төрелік жасасын деп айқайлайды. Алидің әскері бұл шақыруға

қарсы шыға алмай, бұған келіседі. Сөйтіп мәселені шешу үшін Муавия тарапынан Амр бин ал-Ас, Али тарапынан Абу Муса төреші етіп тағайындалады. Әуелі мәселені төрешіге тапсыруға қарсы болмаған Али әскері, кейіннен өздерін алданғандай сезіне бастайды. Әсіресе, Тамим тайпасынан шыққан әскерлер бұл мәселеге қатты мән беріп, «Алланың ісін адамдар шеше алады ма?» деген ұранмен бас көтереді. Осы оқиға тарихта «төрелік оқиғасы» деп аталынады.

«Хариджи» сөзі «خرج» сөзінен шығып, «шығу, шығару (біреуді өлтіру үшін), ортаға шығу, борышын өтеу (ілімде), маман болу, бүлік шығару» мағыналарына келеді [1]. Хариджи сөзінің көпше түрі «خارج» – хауариж. Термин ретінде «шыншыл болған имамға мойынұсынбаған» мағынасына келеді. [2]. Көпшіліктің бір ауыздан мақұлдауымен хақ болған имамға қарсы шыққан әрбір адамға «хариджит» аты берілген. Хариджи сөзінің мағынасымен байланысты көптеген көзқарастар бар. Ал жалпылай, хариджит сөзі негізінде «сыртта болған», Али ибн Абу Талиб әскерінен «бөлінген» немесе «шыққан» деген мағынамен байланысты. Бұл атаудың берілу себептеріне байланысты әртүрлі көзқарастар бар. Кейбір түсіндірмелер бойынша, Сыффын соғысынан кейін (М.657/Х.37) тараптар бір ауыздан шешімге келе алмағандықтан, мәселенің шешімін төрешілерге тапсырулары себеп болғандығы айтылады. Бұл бойынша Амр б. ал-Ас Муавияның, Абу Муса ал-Ашарий Алидің өкілі ретінде төрелікке жіберіледі. Осы сәтте хариджилерден Хуркус бин Зухайр және Зурат бин ал-Бурж Алиге келіп, «Үкім тек Аллаға тән» деген тезисті ортаға тастайды [3]. Осылайша Алиден сол көзқарас бойынша бөлініп шыққан бір топ әскер хариджилер деген атау алды. Басқа бір түсіндірме бойынша, Аш'ас б.Каус келісім мәтінін алып Алидің әскерлері арасында оқуды бастаған кезде шыққан келіспеушілікте Бани Тамимнен Урва б. Удаййа: «Аллаға тән болған төрелікті қолыңа алғың келеді ме? Үкім тек Алладан. Өлгендердің жағдайы не болады?» деп айқайлап, Аш'асқа шабуыл жасайды [4]. Осы келіспеушіліктен кейін Халифа Али өз жақтастарымен Куфаға кетеді. Әскерінің көп бөлігін қамтыған Тамим тайпасынан шыққандар онымен Куфаға қайтпай, «Үкім тек Аллаға тән» деген ұранмен Куфаға жақын жердегі Харураға жол тартады. Тарих кітаптарында Хариджи деген топ осылар болып, бұл топ сол кезден бастап халифатқа бағынбай, бөлек, тәуелсіз топ ретінде өмір сүре бастайды [3.1].

Хариджиттердің халифа Османды өлтірушілер болғаны үшін өздерін Халифа Али мен Муавияның өлтірулері мүмкін екендігінен қорыққандықтары үшін, бұған бір діни себепті сылтау етіп, Алиді және әскерін дұшпандары алдында тастап қашқан «бүлікшілер тобына», яғни ибн Саба және оның жақтастарына берілген бір атау болғандығы туралы да көзқарастар бар [5].

Бүгінгі күнде хариджиттердің бір тармағы болған Ибадилер, хариджиттік атауының өздері үшін қолданылмайтындығын айтады. Олар бойынша хариджиттер бұл: Нати б. Ал-Азрак, Нажда б. Амир Ибн ас-Саффан және оның жақтастары. Олардың көзқарасы бойынша, «хуруж» иманнан шығу мағынасында және хариджилік саяси мағынада емес, діни мағынада қолданылады [6].

Хариджиттерге «хариджиттік» атауынан бөлек, өздері және қарсыластары тарапынан әртүрлі есімдер қолданылған. Солардан бірі – ал-Мухаккима болып, алғашқы Мухаккимамен байланысты болған хариджиттерге берілген атау [7]. Бұл атау Харурия атауынан бөлек, хариджиттер үшін ұзақ уақыт бойы қолданылған негізгі есімдердің бірі. Олардың Мухаккима деп аталуы «Үкім тек Аллаға тән» деген ұрандарымен байланысты [8]. Малати өз еңбегінде олардың әрекеттеріне былайша сипат береді: «Мухаккима құрамындағылар базарларда адамдардың алдына кенеттен шығып, «Лә хукма иллә Лиллаһ», – деп айқайлайды, қолы жеткен адамдарға қылышпен шабуылдап, өлтірілгенге дейін тоқтамайтын еді. Олар адамдар арасында қорқыныш пен бүлікке себеп болды» [9].

Хариджиттер үшін берілген тағы бір атау – «Шурат» [10]. Аш-Шурат атауының қай әрекеттен немесе қай есімнен келгендігі, қандай мағынада қолданылғандығымен байланысты көптеген көзқарастар бар. Бұл көзқарастар бойынша аш-Шурат, шар «شار» сөзінің көпше түрі [11]. Хариджиттер бойынша бұл сөз «Сатушы» сөзінің көпше түрі болып, «сатушылар», «өздерін Аллаға сатқандар» деген мағынаны білдіреді [12]. Олар мұны аш-Шураттың жекеше түрі, аш-шари түрінде түсіндіреді және өздерінің жәннат үшін ақы ретінде Аллаға өздерін сатқандары үшін осы есіммен танылғандарын айтады. Құрандағы: «Иман еткендер ішінде, Алланың разылығын қалағандықтары үшін жандарын сатқандар бар» аятын дәлел ретінде келтіреді [13]. Шурат есімі хариджиттерге Омяттар кезінде жандарын Алла жолында сатқандар мағынасында өздері тарапынан берілген [12.1].

Хариджиттерге тән тағы бір атау «Харурия» деп аталынады. Бұл есім Алиге қарсы шыққан топтың қоныстанған жерінің атауымен байланысты. Кейбір көзқарастар бойынша Харура Куфа сыртындағы бір ауыл, ал кейбір көзқарастар бойынша ол Куфа айналасындағы жердің атауы. Яғни харуриттердің былай аталуы, жердің атауымен байланысты [12.2]. Сонымен қатар, хариджиттерге тура жолдан шыққандары үшін «Марика» атауы да берілген [13]. Хариджиттер өздері үшін «Ахл-ул Хақ», «Ахл-ул Адл уа-л-Истиқамат», «Ахл-ул Истиқамат уа-л-Иман» сияқты есімдерді де қолданған [14].

Хариджиттердің алғашқы кезде шығуына байланысты тағы бірнеше есімдері болған. Олар: 1. Олардың шығуын, яхудий ибн Сабаның бүлігі ретінде түсінілгендіктен оларды «ас-Сабайя» деп атады; 2. Үлкен күнә жасаған және өздеріне қарсы шыққан мұсылмандарды тәкфир еткендіктері үшін «Мукаффира» деген атау берілген; 3. Ал-Махдуин «Алдағандар» деп те аталынған. Бұл атаудың берілуі Құрандағы Бақара сүресінің 9-аятымен байланысты. Аятта: «Олар муминдерді алдауға тырысады. Алайда олар, тек өздерін алдайды да, оның парқына бармайды» деп көрсетілген; 4. Хариджиттер үшін өздері және қарсыластары тарапынан берілген атаулардан бөлек, өзге дін өкілдері тарапынан берілген атаулар да бар [12.3]. Бұл атау «Бесіншілер» деп аталынады. Яғни негізгі төрт мазхабтан бөлек тұрған «Бөлінушілер» ретінде танылған [15].

Хариджиттік әрекетпен байланысты әртүрлі көзқарастар бар. Кейбіреулер хариджиттік әрекетті экономикалық және әлеуметтік жағдайға қарсы шыққан әрекет ретінде түсіндірсе [16], кейбіреулер Ислам қоғамының харизматик бір қоғам болғандығы себебімен ортаға шыққан әрекет деп түсіндіреді. Негізінде көптеген тарихшылар бұл әрекеттің негізін Сыффын соғысындағы төрелік оқиғасымен байланыстырады. Сонымен қатар, үшінші халиф Осман б. Аффан және төртінші халиф Али б. Абу Талиб кезеңдеріндегі шыққан бүліктердің нәтижесінде, жалпы мазхабтардың, соның ішінде хариджиттердің дүниеге келуіне себеп болғандығы айтылады. Осы орайда, сол кезде болған оқиғаларға тоқталып кетер болсақ, алғашқы фитна (бүлік) мен келіспеушіліктер Османның өлтірілуімен басталды. Османды өлтіруді мақсат еткен бүлікшілер түрлі сылтаумен оны қысымға алды, қайта-қайта әртүрлі арандатушылықпен үйін қоршауға алды, ақыр соңында оны жауыздықпен өлтірді.

Халифа Османға қарсы наразылықтың туындауына себеп болған бірнеше жағдайларды та-

рихшылар атап өткен. Османға қарсы бағытталған айыптауларды былай тізбектеуге болады: уалилік және басқа да басты мемлекеттік қызметтерге Осман өз туыстарын қойған, оларға және басқа да туыстарына мемлекет қазынасынан көп мөлшерде сый-сияпат тарту еткен. Оның осы ісіне байланысты ашық қарсы шығып, сынға алған Әбу Зарр әл-Ғыфари, Абдуллаһ бин Масуд және Аммар бин Ясир сияқты алдыңғы қатарлы сахабалар әртүрлі жолдармен жазаға тартылған, кейбір сахабалардың жалақылары кесілген немесе азайтылған, мухажир арасындағы Құрайш басшыларының Мединеден көшіп, жаулап алынған аймақтардағы қалаларға орналасуына және олардың Мединедегі жерлерін барып, қоныстанған жерлерімен ауыстыруына Халифа рұқсат берген және ол жақта олардың көп мөлшерде мал-мүлікке ие болуына көз жұма қараған, кейбір сахабаларға жаулап алынған қалалардан жер берген, Пайғамбар тарапынан Тайфқа жер аударылған немере ағасы Хакам бин Әбу-л-Астың Мединеге қайта оралуына рұқсат беріп, оның ұлы Маруанды мемлекет хатшысы қызметіне қойған, уалилердің қате шешімдеріне көз жұмған және оларды тиісті жазаға тартпаған, Пайғамбар, Әбу Бәкір және Омар қажылық мезгілінде намаздарды жолаушы намазымен оқыса, ол халифалықтың алтыншы жылынан бастап, Меккеде намаздарды тұрғылықты адам сияқты оқыған, Әбу Бәкір заманында мусхафқа түсірілген Құран Кәрім нұсқасын көшіріп көбейткеннен соң, бастапқы нұсқа мен кейбір сахабалардың қолындағы жекелеген нұсқаларды толықтай жойған, Пайғамбар мешітін кеңейткен кезде бұрын қолданылмаған кейбір құрылыс материалдарын қолданған, Пайғамбардан келе жатқан халифалық мөрді Арис құдығына түсіріп алған. Бірақ, бұлардың барлығы Османды өлтіруге негізгі себеп бола алмайды. Сондықтан, ортағасырлық ислам тарихшылары оны өлтіруге жол ашқан негізгі себептерді іздестірген. Кейбір тарихшылар Халифа Османға бағытталған және мұсылмандар арасында арандатушылықты қоздырған көтерілісті сол кезеңде орын алған саяси, экономикалық және әлеуметтік өзгерістермен байланыстырады. Мысалы, Осман халифалығының соңғы жылдарында ислам әлемінің кеңеюі сол заманның талаптарына сай, өз шегіне жеткен және жорықтар тоқтатылған. Осыған орай, соғыстан түсетін олжа да азайған. Келесі жағынан мұсылман-араб әскерлерінің рухани құндылықтарға немқұрайлылығы артқан, мінезқұлықтарында өзгерістер пайда болған. Халифа Омар мен Әбу Бәкір заманындағы әскерлер

шайқасқа шахид, ғазиді (ардагер) болу үшін кіретін және құдайдың ризалығы үшін шайқасатын. Ал Османның заманында әскерлердің көпшілігі білімсіз, тар түсінікті бадауи тайпаларынан және олжа, дүние-мүлік, байлық үшін шайқасатын адамдардан құралды [17].

Халифа Османның зұлымдықпен өлтірілуі Ислам әлемін дүр сілкіндірді. Халифатта бірлікпен бейбітшілік жойыла бастады. Яғни ислам әлеміндегі алғашқы бүліктер осылай пайда болып, жалғасты.

Мұсылмандарды қан төгіске алып келген тағы бір оқиға Сыффын соғысы еді. Бұл соғыс Али мен Муавияның ортасында болған соғыс. Али Муавияның өзін халиф ретінде мойындауын қалады, бірақ Муавия Османның кегін сылтауратып, оны халиф ретінде мойындамайды. Осылайша мұсылмандар арасында тағы бір қантөгіс басталды. Шешуші шайқас 657 жылы 19 шілдеде басталып, тоғыз күн бойы жалғасты. Тоғыз күн ішінде түнде және намаз уақыттарында тыныштық сақталады. Шайқас 657 жылдың 27-28 шілдесінде қыза түсті. Жұма күні таң атқанға дейін болған шайқас түні «Харир түні» деп аталып, осы түні көптеген әскер құрбан болды. Муавияның айласымен мәселе осы сәтте төрешілерге тапсырылады. Осылайша бейбітшілік келісімшартына қол қойылып, екі тараптың да әскері алдында оқылды. Сирия әскері тарапынан қолдауға ие болғанымен, Ирак әскері басында бейбітшілік үшін қуанып, кейіннен өз ойларын өзгертті. Әскер арасында мұндай маңызды істі адамның шешіміне қоюға болмайтынын, оны тек Алла ғана шешетіні туралы қызу әңгіме талқыға түсе бастады. Ал-Ашас әр отрядтың алдында келісімшартты оқып жатқанда әскері ішінен біреу «Алланың ісін адамдар шеше алады ма? Алланың шешімінен басқа шешім жоқ» деп, көпшілік қылышпен ал-Ашасқа шабуылдайды. Ал-Ашас бұл бүліктен құтылып шығып кетеді [18]. Бүкіл қарсылықтарға қарамастан, ирактықтар да бұл шешімді мойындап, қайтыс болған әскерлерді жерлеп, барлығы елдеріне қайтты. Егер әскери көзқараспен қарар болсақ, бұл соғыста ешкім жеңіске жеткен жоқ. Ал саяси көзқараспен қарар болсақ, бұл жерде Алидің ұтылғандығы көрінеді. Сонымен қатар, Алиді қолдаған бүкіл әскер тарап кетті. Артқа қайтар жолда Куфаға жақындағанда 12000 адам көбінесе тамим тайпасынан шыққан әскер Алиден ажырап, ал-Харура деген жерге қоныстады. Өздеріне басшы етіп Шабас б. Риби ат-Тамимді, ал имам ретінде Абдаллах б. Ал-Кавва ал-Йашкуриді тағайындады [19]. Олар әуелі тұрақтаған жер-

леріне байланысты Харуриттер деп аталынып, кейіннен хариджиттер деген ат алды. Көп өтпей олар Куфаға шабуылдап, көптеген адамдардың қанын жазықсыз төкті. Бұдан ашуланған Али көтерілісшілерді тоқтату үшін Абдаллах б. Аббас ал-Харураны жібереді. Абдаллах көтерілісшілерге Құраннан аят келтіріп, басшылық мәселесінде төрешіліктің көмегімен шешім қабылдауға болатынын түсіндіреді. Хариджиттер ол тек кіші мәселелер үшін екенін, ал бұл мәселеде шешім тек Аллаға тән екенін айтып Құраннан аят келтіреді: *«Егер мүміндердің екі тобы өзара керісіп қалса, араларын жарастырсын. Ал егер олардың бірі екіншісіне шабуыл жасаса, Алланың бұйрығына тоқтағанға дейін солармен шайқассын. Егер райларынан қайтса, араларын әділдікпен түзесін, барлық істе әділ болыңдар. Алла әділеттілерді дос тұтады»* (Хужурат 49/9), – деген Құран аяты хариджиттерге қарағанда, басбұзар болған Муавия мен жақтастары туралы үкімді Алла шайқастың нәтижесінде береді. Демек, Алла үкімімен шешілетін мәселені адамдардың шешуіне ешбір жол жоқ. Ал Алланың үкімін шектеп, оның орнына үкімді шығаруға тырысқан төрешілер (хакам) де, оларды сол қызметке қойған адамдар да үлкен күнә істеген. Егер тәубеге келмесе, мәңгілік тозақта қалады деген көзқарасты алға тартады [17.1]. Али бұл әрекеттен ештеме шықпайтынын білген соң, Харураға өзі келіп, алты айдан кейін мал мен ақша жиналғаннан кейін оларға қарсы қайта соғыс ашуға уәде береді. Харуриттер бұған келісіп, біраз тынышталғандай болады. 658 жылы екі тараптан тағайындалған төрешілер басшылығында халифты қайта тағайындау мәселесі қарастырылады. Жиналысқа халифтыққа үміткер болғандар мен құрайыш әулетінің зиялылары қатысады. Әбу Муса әл-Ашари Абдуллаһ бин Омарды халифалыққа ұсынды. Өйткені, Али де, Муавия да – осы жанжалдың ортасындағы адамдар. Сондықтан, билік басына осы алауыздыққа қатысы жоқ адам ғана келе алады деп есептеді. Амр Абдуллаһтың орнына өз ұлын ұсынды. Соңында Али мен Муавиядан басқа бір адамның халифа болуы керек деген шешім жасалды. Төрешілердің қабылдаған шешімдері алдымен Әбу Муса тарапынан мәлімделді. Ал Амр бин әл-Асқа кезек келген кезде ол қабылдаған шешімнен айнып, айлаға жол берді және Муавияны халифа ретінде тағайындағанын жариялады. Амрдың айтқаны өтірік деп Әбу Муса ақталғанымен, оның мәні қалмады. Төрешілердің шешімі жарияланғанда Алидің жақтастары бұған наразы болды. Өйткені, Муавияның

ұстанымы дұрыс деген нәтиже шығарылған және мәдиналықтардың мойынұсынуымен халифа болған Алидің қызметтен кетуіне шешім жасалған еді [17.2]. Али бұл шешімнің Құранға сай емес екендігін айтып, төрешілердің шешімін мойындамайтынын жариялады. Ал Муавия әлгі шешімге сүйеніп, Сирияда өзін халифа ретінде жариялады. Осылай, мұсылмандар арасындағы келісімді қамтамасыз ету мақсатында жасалған төрелік мұсылмандардың бірлігіне одан ары сызат түсірді, мәселені ушықтырды. Келіссөздердің Алидің пайдасына шешілмегенінен хабар тапқан харуриттер қайта көтерілді. Олар 658 жылдың 10-шаввал айында Абдаллах б. Вахб ар-Расибидің үйіне жиналып, имамға ашық түрде қарсылық көрсетуге шешім қабылдайды. Көтерілісшілер Басрадағы сыбайластарына өздерінің мақсаты туралы айтып, ан-Нехриванда кездесуге шақырды. Олар Куфаны кіші-кіші топ ретінде тастап, шығып кете бастады. Али бұл кезде Муавияға қарсы соғысу үшін қол жинап жатқан еді. Хариджиттердің отрядының бірі Пайғамбар сахабаларының бірі болған Абдаллах б. Хаббатты Али туралы жақсы сөйлегені үшін айуандықпен өлтіреді, ал аяғы ауыр әйелінің ішін жарып, одан ұрпақ қалдырмау үшін оны да аяусыз өлтіреді. Алидің әскерлері бұл хабарды естіп, қатты ашуланады. Осылайша олар Алиге бірінші ішкі жаулардан құтылу керектігін айтып, хариджиттерге қарсы соғысуға көндіреді. Али өз әскерін ан-Нехриванға бастап, ол жерде мәселені қан төгіссіз шешуге үміттеніп, жазықсыз мұсылмандардың қанын төккендерді өзіне беруді сұрайды. Ал хариджиттер Алиден бұрынғысынша қателескенін мойындауды талап етті. Осылайша келісімге келу мүмкін болмағандықтан, тағы да қан төгіліп, Алидің әскері хариджиттерді жеңеді. Алидің әскері Сирияға шабуыл жасау үшін қайтадан Куфаға қайтты [18.1].

Ан-Нехривандағы жеңіс Алидің абыройын арттырған жоқ. Керісінше, Алидің жақтастары бұрынғыдан да азайып, хариджиттердің одан әрі күшеюіне әкелді. Нехриванда жолдастарының қырылуына байланысты хариджиттердің Алиге деген өшпенділігі арта түсті. Бір топ хариджит Меккеде жиналып, Ислам әлемін күйзеліске душар еткен мына тығырықтан қалай шығуға болатынын кеңесті. Осы алауыздықтың себепкері болып табылған Алиді, Муавияны және Амр бин әл-Асты өлтірумен осы тығырықтан шығуға болатыны шешілді. Осы мақсатпен үшеуі бір күнде 661 жылдың 24 қаңтарында (рамазан) қастандық жасауға шешім қабылдады.

Амрға қастандық жасауды жоспарлап, Мысырға сапар шеккен Амр бин Бакр ат-Тамими Амр бин әл-Асты танымай, сол күнгі таң намазына имамдыққа шыққан өзге адамды өлтірді. Ал Муавияға қастандық жасауға міндеттелген Бурак бин Абдуллаһ келіскен таң намазында оны өлтірмек болды. Бірақ Муавия шабуылдан жаралы күйде құтылды. Алиді өлтіруге міндеттелген Абдуррахман бин Мулжам Куфаға барып, өзіне көмектесетін адамдар тауып, келіскен уақытта таң намазына имамдық жасау үшін мешітке кіріп бара жатқан Алиге шабуыл жасады. Жараланған Али бірнеше күннен соң дүние салды (19 немесе 21 рамазан 40 хижри жыл/26 немесе 28 қаңтар 661 ж.). Абдуррахман бин Мулжам да жазаланды [18.2]. Кейінгі орын алған саяси оқиғаларда да хариджиттердің ықпалы жоғары болды. Олар ел арасында бүліктер шығарып, жазықсыз қан төгуді жалғастыра берді.

Омайядтар заманында бірнеше мәрте жеңіліске, тіпті қырғынға ұшыраса да, хариджиттер бас қоса келе Шабиб бин Язид аш-Шайбанидің басшылығымен Мардин мен Нусайбин арасындағы Жоғарғы Тигр аймағына орналасты және Куфа мен оның аймағына тонаушылық әрекеттер жасап тұрды. Хажжаждың отызға жақын жорықтарының бірнешесін жеңген, тіпті, Куфаны да басып алған Шабиб, Хажжаждың 696 жылғы шабуылына төтеп бере алмай, Кирман тауларына қашуға тырысқанда Ахвездағы Дужайл суына батып өлді. Хариджиттер Омайядтар билігінің соңғы кезеңдерінде бастапқы кездегі сияқты қауіпті болмағанмен, династияның әлсіреуіне байланысты көтерілістерін үдете түсті және әртүрлі аймақ халқтарының берекесін қашырды.

Аббасилер кезеңінде хариджиттердің белсенділігі азая түсті. Аббасилер билігінің алғашқы жылдарында азарика, суфрия, нажадат сияқты хариджиттік тармақтар Ирак пен оның маңайында және Солтүстік Африкада бірнеше көтерілістер ұйымдастырды. Халифа Махдидің заманында Хорасанда пайда болған хариджиттер 777 жылы Аббасилерге қарсы көтерілді. Бірақ артынша халифа әскерінен жеңіліп, басқа да хариджиттік көтерілістер басып тасталып отырды. Хорасанда табысқа жете алмаған хариджиттер Солтүстік Африкада да көтерілістер ұйымдастыра бастады. Тіпті, Траблус, Микнаса және Сижилмаса аймақтарын бақылауға алып, олар Рустамилер мемлекетін құрды және хариджиттердің ибадия тармағы осы жерде пайда болды. Аббаси басшылары олармен шайқастар жүргізіп отырды. Ибадия тармағы Басрада, Иеменде,

Хадрамутта, Оманда, Солтүстік Африкада және Мағрибте бүгінгі күнге дейін өмір сүріп келе жатқан жалғыз хариджиттер болып есептеледі. 684 жылы өз іштерінде көзқарастары сәйкес келмегендіктен және Ибн ал-Азрактың тым қатал саясаты нәтижесінде хариджиттер Нафи б. Азрак пен Нажда б. Амр басшылығында екіге бөлініп кетеді. Хариджиттердің өз араларында бөлінісі осы екі тармақтың пайда болуымен басталды. Ибн ал-Азрактың тым қатал болғандығын өзінің жақтастары алдында сөйлеген сөзінен көруге болады. Ол Алла тиым салған айдан бөлек, басқа айлардың бәрінде дінсіздерге қарсы соғысуға шақырды: «Дінсіздерді ұрып, соғындар, оларды қай жерде көрсендер де өлтіріндер, Алла біздің көзімізді ашып, дұрыс жолға түсірді. Біз Пайғамбарымыздың кезіндегідей дінсіздермен, кәпірлермен қарым-қатынаста болмауымыз керек, олардың сойған малын жеу харам, олардың әйелдеріне үйленуге, олардан дін үйренуге болмайды», деп дәріптеді. Қарап отырсақ, дәл осы көз-қарастарды радикалды сәлафиттердің көзқарастарынан көруге болады. Олар осындай көзқарастарды таратып, адамдарды бір-бірімен жауластыруда. Ал бұл өз кезегінде әлі күнге дейін хариджиттік ағымының қоғамда әсері бар екендігін көрсетеді.

Әбу Мансур ал-Бағдади «Әл-Фарқ бәйнәл фирак» атты еңбегінде хариджиттерді негізгі жеті топқа бөліп қарастырып, олардың тағы да ішінара он жеті топқа бөлінгендігін айтады. Бір қызығы, барлығы да хариджиттік ағымынан болуына қарамастан, әрқайсысының өзіне тән сенімдік ерекшеліктері бар. Солардан кейбіреулеріне тоқталар болсақ:

1. Әзариқа-Әбу Рашид Нафи ибн ал-Әзрак негізін салған топ. Олар хариджиттік топтардың ішіндегі ең қатыгездері. Ислам тарихында 7 ғасыр соңында пайда болып, Мекке халифасы Абдулла ибн Зубайр және Омеяттармен он тоғыз жыл бойы аяусыз соғыстар жүргізген. Тарихқа үңілер болсақ, осы азариқа тобының жасаған сан түрлі қылмыстары мен қатыгездіктерін көруге болады. Олардың негізгі сенімдері былайша құралады:

– өздеріне қосылмаған басқа мұсылмандарды кәпірлікте айыптап, олардың қанын өздеріне халал санайды;

– мұсылмандар тұрып жатқан Отанын «дарул харб» (шариғат үкімдерімен басқарылмаған ел) деп атап, сол жердегі әйелдерді, балаларды өлтіруді өздеріне халал санайды. Қазіргі кезде дәл осындай ұстаным тәкфир жамағатында да бар;

– басқа хариджиттік топтардан олардың негізгі айырмашылығы – өздеріне қосылмаған-

дардың балалары да мәңгілік тозақтық деп есептеуі;

– Пайғамбарлар үлкен және кіші күнә істеуі мүмкін деп есептейді;

– адамдарды дінсіздерге қарсы күресуге шақыратын имамды жақсы имам санайды.

2. Нәжәдат- Нәждат ибн Амир әл-Ханафидің ізін қушылар. Нәждат ибн Амирдің Нафи ибн Азрактан бөлініп кетуінің себебі, азариқа тобының тым қатыгездігі, яғни өзге мұсылмандардың қанын төгіп, мал-мүлкін иеленуге болады деген түсініктері. Жақтастары Нәждат ибн Амирді «мүминдердің әміршісі» деп атайды. Бұл топтағы ішінара дау Нәждаттың ұлының жасаған қателігінен басталған. Ұлы жасақпен Катифке барып, ол жердегі еркектерді түгелдей қырып, әйелдерін тұтқынға алып, өзара бөліседі. Мұны естіген Нәждат әрекеттерін дұрыс еместігін айтады. Олар мұны білместіктен жасадық деп ақталады. Білместіктен жасаған бұл әрекетке Нәждат кешіріммен қарағаны үшін өзгелер арасында дау шығады. Нәждат сол кездегі Халифа Абдулмалик ибн Маруанмен хат алысқандығы үшін, өз жақтастары тарапынан күпірлікте айыпталады. Сенім ерекшеліктері:

– Тақияны қабылдайды, яғни қауіп төнген жағдайда өтірік айтып, сенімдерін жасырады;

– халифа немесе басшы тағайындау шарифаттың ісі емес.

3. Суфрия- Зияд ибн әл-Асфар негізін салған топ. Олар өздеріне қосылмағандарды кәпір демейді, бірақ әзариқалар сияқты күнә істегендерді кәпірлікте айыптайды. Амалда тақия жасауды дұрыс санамайды. Сенімдері:

– Өз араларындағы біреу ұрлық жасаса немесе зина жасаса, оны кәпір немесе мүшрик деместен, Құран тілімен зинақор немесе ұры деп атаған;

– намаз оқымаған немесе ораза ұстамаған адам кәпір;

– соғыстан қашқан адам кәпір.

4. Ажарида – Абдулкарим ибн әл-Ажрадтың соңынан ерушілердің атауы. Сенімдік ерекшеліктері:

– Тақуалығы үшін соғысқа қатыспағандарды сатқындықта айыптамаған;

– өздеріне қосылмаған мұсылмандарды тек соғыста өлтіру халал деп есептеген;

– мүшрик ата-анадан туылған бала балиғат жасқа толмай қайтыс болса, ата-анасы сияқты ол да тозаққа барады;

– Құрандағы ғашықтық жайында айтылған қиссаларды қабылдамағандықтан, Юсуф сүресін Құранның сүресі деп есептемейді.

5. Ибадия – Абдулла ибн Ибадтың артынан ерушілердің тобы. Өзге хариджиттік топтарға қарағанда, сенім тұрғысынан ахлу-суннаға жақын. Олар қазіргі кезде Оман мемлекетінде көптеп кездеседі.

Хариджиттік ағымы жоғарыда айтылғанындай өзараларында тағы қаншама топтарға бөлінген. Оның негізгі себебі, көзқарастарының үйлеспеуінде. Көзқарастарында ауыз бірліктің болмауының себебі, жоғарыда айтылғанындай, хариджиттер көбінесе білімсіз бәдәуи және исламды кейіннен қабылдаған халықтардан құралған еді. Білімдерінің таяздығы нәтижесінде Құран аяттарын әрқайсысы әртүрлі түсінді және түсіндірді. Соның нәтижесінде өз араларында пікір, түсінік қайшылықтары туындап, іштей ағымдарға бөлініп кете берді.

Қорытынды

Тарихқа үңілер болсақ, хариджиттік топтың құрылуы, діни сипаттан гөрі саяси сипатқа жақын келеді. Өйткені, олардың тарихта жүзеге асырған астыртын әрекеттерін, қантөгістерін ешқашан діни сипатпен ақтап алуға болмайды. Бейбіт өмірді дәріптеген ислам діні қай жағынан қарасаң да, өзгенің қанын төгуге рұқсат бермейді. Яғни хариджиттердің сол кездегі билікке, басшылыққа қарсы күрестерін діни сипатқа үйлестіріп көрсетпек болғандықтары үлкен қателік. Жоғарыда айтылғанындай, бәдәуи тайпаларынан шығуына байланысты олар, өте қатыгез, төзімсіз. Сонымен қатар, соғыстарға жихадты сылтауратып шыққандарымен, негізгі мақсаттары мал-дүниеге қол жеткізу, басқаның малын оңай иелену болғандығы

анық көрініп тұрады. Олар өздерінің іс-әрекеттерін ақтау үшін өздеріне ыңғайлы дәлелдер жүйесін қалыптастырып, өзгелерді кәпірлікте айыптап, кәпір деп білген кісінің малы мен жанын өздеріне адал санау, олар үшін қалыпты жағдай. Алланың кітабына сүйенетіндіктерін сылтаурату, кез келген діни мәселені нақылға негіздеу тағы да басқа осындай мәселелерден құралған дәлелдер жүйесі алғашқы кезден бастап, ислам дінінің негізгі жауы болды және қазірге дейін бұл көзқарастар жүйесі үзілер емес. Осы көзқарастардың жүйесі сол хариджиттерден бастау алып, кейіннен ибн Таймийа жақтастарын, уаххабилерде, 19 ғасырда ортаға шыққан жадидшілердің артынан ерушілер және қазіргі кезде өзін сәлафит деп атаушылардың идеологиясында жалғасын тауып жатыр. Осылайша ислам дінін догмаға айналдырып, исламафобияны күшейтуде. Яғни хариджиттер пайда болғаннан бастап, қазірге дейін Ислам қоғамның негізгі проблемасына айналып отыр. Бір кездері мұсылмандардың қанын жазықсыз төккендіктері үшін халифтардың бұйрығымен оларды жойып жіберетін еді. Бірақ бүгінгі күні солардың көзқарастарын толығымен болмаса да, өздеріне алып, өзгелерді кәпір санайтын, өзгенің малы мен жанын өздеріне халал санайтын радикалды топтар бар. Олар бүгіннің өзінде шарифаттың шегінен шығып, Алла Құранда тиым салған, жасалуы күнә саналатын әрекеттерге баруда. Солардың негізгісі бұл өзгенің қанын төгу. Осылай ислам дінінің алғашқы кезеңінде дүниеге келген хариджиттер сенімі бүгінгі күні уаххабилік-салафилік ағымның негізгі ұстанымына айналып, Ислам әлемінде ірі қантөгістерге себеп болуда.

Әдебиеттер

- 1 Mesud Cubran er-Ra'id. – Beirut, 1986. – C.1. – s. 617
- 2 Abdülkadir Şeybe, Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri. – Ist. 1995. – s. 147.
- 3 Yaşar Kutluay, Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri. – Ank. 1968, – s.57-59.
- 4 Ethem Ruhi Fiğlalı, İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri, Doktora Tezi. – Ank, 1983. – s.52.
- 5 Sabri Hizmetli, İslam Tarihi. – Ank. 1991. – s. 220.
- 6 Eüset Bukeyrb.Said, Dirasat-I İslamiyefil Usülil-İbadiyye, Kahire, – M.1988/H.1408. – s.35.
- 7 Bağdadi, al-Fark beyne'l-Fırak, Beirut-Lubnan. – M.1993/H.1413. – s.74.Çev: Ethem Ruhi Fiğlalı, Ank.1991. – s.55.
- 8 Abdül-Hafız, el-İbadiyye Mezhep ve Sulük. – s.210.
- 9 Malati, et-Tenbih ve'r-Redd, Kahire. – M.1993/H.1413. – s.47.
- 10 İrfan Abdülhamid, İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları. Çev: Saim Yeprem, Ist.1981. – s.74.
- 11 Eş'ari, Makalatu't-İslamiyyin, Beirut-Lubnan. – M.1995/H.1446. – C.1. – s.168.
- 12 Kadriye Yıldırım, Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri, Adana 2001, s.10.
- 13 Kuran-i Kerim. – Bakara Suresi. – 2/207
- 14 Neş'et Çağatay, I. Agah Çubukçu, İslam Mezhepleri Tarihi. – Ank.1965. – s.33.
- 15 Ignaz Goldziher, Introduction to Islamic Theology and Law. – New Jersey, 1979. – s.173.
- 16 W.Montgomery Watt İslam and the integration of Society. – s.112.

- 17 М.М. Мырзабеков, Ислам тарихы. – Түркістан, 2015. – 136-138 б.
18 О.Г. Большаков История халифата. – Том 3. – с.55.
19 Куфи. – Том4. – с. 89-97.

References

- 1 Mesud Cubran er-Ra'id. – Beirut,1986. – C.1. – s. 617
- 2 Abdülkadir Şeybe, Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri. – Ist.1995. – s. 147.
- 3 Yaşar Kutluay, Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri. – Ank.1968, – s.57-59.
- 4 Ethem Ruhi Fiğlalı, İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri, Doktora Tezi. – Ank, 1983. – s.52.
- 5 Sabri Hizmetli, İslam Tarihi. – Ank.1991. – s. 220.
- 6 Eüset Bukeyrb.Said, Dirasat-I İslamiyyefil Usülil-İbadiyye, Kahire, – M.1988/H.1408. – s.35.
- 7 Bağdadi, al-Fark beyne'l-Fırak, Beyrut-Lubnan. – M.1993/H.1413. – s.74.Çev: Ethem Ruhi Fiğlalı, Ank.1991. – s.55.
- 8 Abdül-Hafız, el-İbadiyye Mezhep ve Sulük. – s.210.
- 9 Malati, et-Tenbih ve'r-Redd, Kahire. – M.1993/H.1413. – s.47.
- 10 İrfan Abdülhamid, İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları. Çev: Saim Yeprem, Ist.1981. – s.74.
- 11 Eş'ari, Makalatu't-İslamiyyin, Beyrut-Lubnan. – M.1995/H.1446. – C.1. – s.168.
- 12 Kadriye Yıldırım, Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri, Adana 2001, s.10.
- 13 Kuran-i Kerim. – Bakara Suresi. – 2/207
- 14 Neş'et Çağatay, I. Ağah Çubukçu, İslam Mezhepleri Tarihi. – Ank.1965. – s.33.
- 15 Ignaz Goldziher, Introduction to Islamic Theology and Law. – New Jersey, 1979. – s.173.
- 16 W.Montgomery Watt İslam and the integration of Society. – s.112.
- 17 М.М. Мырзабеков, Ислам тарихы'. – Түркістан, 2015. – 136-138 б.
- 18 О.Г. Бол'шakov İstoriya xalifata. – Том 3. – s.55.
- 19 Kufi. – Том4. – s. 89-97.